

UWAGI O SYSTEMIE SŁOWOTWÓRCZYM JĘZYKA
(NA MARGINESIE PRAC G. ZIENKOWA)

W bogatej literaturze omawiającej słowotwórstwo słowiańskie w płaszczyźnie synchronicznej możemy wydzielić dwa kierunki badań. Jeden całą uwagę skupia na analizie wyrazów w układzie syntagmatycznym, tzn. bada podział wyrazu na mniejsze części składowe, wyznacza granice pomiędzy nimi, objaśnia zjawiska zachodzące na styku morfemów słowotwórczych, określa stosunek wyrazu motywowanego do motywującego itd. Natomiast drugi kierunek zajmuje się układem paradygmatycznym, a więc zagadnieniami związanymi z ilością i kwalifikacją znaczeń słowotwórczych, których nosicielami w systemie języka są elementy afiksalne, teorią nominacji itd.

Jeżeli przy badaniach syntagmatycznych analizie poddany był dany tekst (wybrany kanon wyrazów) i tylko on podlegał opisowi, to badania paradygmatyczne zakładają budowanie hipotez, odnoszących się do sposobów organizacji elementów słowotwórczych w systemie. Ukoronowaniem tego typu dociekań jest zbudowanie modelu systemu derywacyjnego języka.

Próby takiego właśnie usystematyzowania derywacji słowiańskiej czynione były wielokrotnie, z mniejszym lub większym powodzeniem. Z nich na trwałe do nauki o języku weszło pojęcie typu słowotwórczego jako najmniejszej jednostki systemowej. Termin ten, wprowadzony przez I. Kowałyka¹, zmodyfikowany przez M. Dokulila² i innych badaczy, oznacza abstrakcyjny schemat budowy wyrazu charakteryzujący się: 1. identycznością formantu, 2. identycznością morfologiczną podstawy motywującej, tzn. przynależnością podstawy do jednej i tej samej części mowy, 3. identycznością znaczenia słowotwórczego derywatu³.

Z przyjęciem takiej jednostki systemowej wiąże się organicznie teza,

¹ I. Kowałyk, *Z metodyky poriwналnoho doslidžennja słowotworu słow'jans'kych mow*. Dopowidi ta powidomlennja Lwiws'koho derżawnoho uniwersytetu im. I. Franka, выпуск VII, czastyna 1, Lwiv 1957, s. 50; *Pytannja imennykowoho słowotworu w schidnosłow'jans'kych mowach u poriwnjanni z inszymy słow'jans'kymy mowamy*, cz. I, wyd-wo Lwiws'koho uniwersytetu, Lwiv 1958, a także inne prace tego autora.

² M. Dokulil, *Tvorení slov v češtině*. 1. Teorie odvozování slov, Nakladatelství Československé Akademie Věd, Praha 1962, s. 202—203.

³ *Grammatika sowriemiennogo russkogo literaturnogo iazyka* pod ried. N. J. Szwedowej, Izdatielstwo AN SSSR, Moskwa 1970, s. 39.

iż każda część mowy posiada swój własny podsystem słowotwórczy⁴, obejmujący większą lub mniejszą ilość typów słowotwórczych wzajemnie powiązanych siatką opozycji strukturalno-semantycznych, stosunkami synonimii oraz homonimii słowotwórczej. Najnowsza *Gramatyka współczesnego rosyjskiego języka literackiego* pod redakcją N. Szwedowej wprowadza jako hierarchicznie wyższą od typu słowotwórczego jednostkę systemu sposób tworzenia, determinowany jakością formantu słowotwórczego (np. sufiksacja, prefiksacja, postfiksacja itd.)⁵. Jednak w części analitycznej tejże *Gramatyki* jej autorzy sposób derywacji podporządkowują czterem podstawowym częściom mowy: rzeczownikowi, przymiotnikowi, czasownikowi i przysłówkowi.

W innych klasyfikacjach systemowych derywatów słowiańskich klasy części mowy znajdują swoje odzwierciedlenie w jednostkach derywacyjnych, gdyż punktem wyjścia dla nich jest formant, w większości wypadków determinujący przynależność analizowanego wyrazu do tej czy innej części mowy. Bardzo wyraźnie to podstawowe założenie występuje w klasyfikacji derywatów polskich, przeprowadzonej przez M. Brodowską-Honowską, mimo iż ona uznaje tylko trzy główne części mowy i ten podział kontaminuje z podziałem według funkcji derywacji: syntaktycznej, syntaktyczno-semantycznej i semantycznej⁶.

Jednostki systemowe wyższe od typu słowotwórczego, jak na przykład proponowane przez I. Kowalęka kategorie słowotwórcze spotkały się z ostrą krytyką⁷. Również kategorie onomazjologiczne M. Dokulila przez badaczy są raczej odrzucane⁸.

W językoznawstwie radzieckim ostatnich lat były próby wprowadzenia nowej wielkości strukturalno-semantycznej słowotwórstwa: modelu słowotwórczego. Jednak z powodu zbyt rozbieżnego u różnych autorów traktowania tego pojęcia jako jednostki równej typowi słowotwórczemu, szerszej lub węższej od niego⁹, termin ten nie wszedł jeszcze na stałe do nauki o słowotwórstwie.

Natomiast na zupełnie innych podstawach teoretycznych buduje swój

⁴ *Osnovy postrojenija opisatelnoj grammatiki sowriemennogo russkogo jazyka* pod ried. N. J. Szwedowej, Izdatielstwo AN SSSR, Moskwa 1966, s. 70.

⁵ *Grammatika sowriemennogo russkogo literaturnogo jazyka* pod ried. H. J. Szwedowej, Izdatielstwo AN SSSR, Moskwa 1970, s. 41.

⁶ M. Brodowska-Honowska, *Zarys klasyfikacji polskich derywatów*. PAN Oddział w Krakowie, Prace Komisji Językoznawstwa Nr 10, Wrocław—Warszawa—Kraków, Ossolineum 1967, s. 10—17.

⁷ J. Puzynina, *Uwagi o układzie kategorialnym słowotwórstwa* (na marginesie książki I. Kowalęka, *Pytannja imennykovocho słow'jans'koho słowotworu w schidnosłow'jans'kich mowach u porównannji z inszymi słow'jans'kymy mowamy*, cz. I), *Poradnik Językowy* 1962, z. 1, s. 34—39.

⁸ M. Brodowska-Honowska, op. cit., s. 7.

⁹ Zob. przegląd literatury o modelu słowotwórczym i jej krytykę w rozprawie kandydackiej M. Malejowej: M. C. Malejewa, *Suffiksalnaja słowoobrazowatielnaja modiel (na materiale imien suszczestwitielnych s usiecznoej proizwodiaszcziej osnowoj sowriemennogo russkoho jazyka)* Awto-referat kandidatskoj dissertacii. Oriel 1968, s. 4—5.

model systemu słowotwórczego języka G. Zienkow. Poglądy swoje, wypowiedziane w szeregu artykułów¹⁰, zebrał on w wydanej w 1969 roku pracy *Zagadnienia teorii słowotwórstwa*¹¹. Wspomniana książka jest teoretycznym wstępem do — jak zapowiada autor — opracowywanej obecnie większej monografii *O funkcjonowaniu odczasownikowego mikrosystemu sufiksalnego we współczesnym języku rosyjskim*. Określa się tu między innymi bardzo szczegółową nową jednostkę strukturalno-funkcjonalną w słowotwórstwie (rozd. II, s. 25—103) oraz podaje zasady organizacji elementów derywacyjnych w systemie (rozd. III, s. 104—158).

Przed wszystkim nie zadawała G. Zienkowa rozbicie systemu słowotwórczego języka na podsystemy związane z klasami części mowy, istniejące w dotychczasowej praktyce badań paradygmatycznych słowotwórstwa. Twierdzi on, że:

Ujęcie systemowe słowotwórstwa wymaga, aby wewnątrz jednego sposobu derywacji pochodne o różnej wartości znaczeniowej motywowane przez tematy określonej części mowy były rozpatrywane razem, a nie oddzielnie (jak to czyniono dotychczas), niezależnie od ich przynależności do różnych klas słowotwórczych¹².

Autor proponuje więc za kryterium klasyfikacji przyjąć zasadę wspólnoty podstawy, a nie formantów, w ramach jednego sposobu derywacji¹³.

Zienkow neguje również przydatność typu słowotwórczego jako jednostki funkcjonalnej, gdyż pojedynczy typ słowotwórczy 1. nie obejmuje swoim zasięgiem całego pola semantycznego określonego inwariantu (np. inwariantu o znaczeniu *nomen agentis*), 2. typ słowotwórczy zakłada istnienie podtypów słowotwórczych i tym samym wchodzi w ścisłą zależność z płaszczyzną normy leksykalnej języka¹⁴. Wyróżnienie w języku płaszczyzny systemu i normy przez Zienkowa pokrywa się z podobnym odróżnieniem wprowadzonym przez E. Coseriu¹⁵.

Jeżeli więc typ słowotwórczy nie może być jednostką funkcjonalną słowotwórstwa, należy znaleźć inną, równoległą do jednostek systemowych innych poziomów języka. Analogicznie do fonemu, sememu, gramemu, syntaksemu wprowadza Zienkow pojęcie derywatemu, którego ingrediencjami są sufiksemy i prefiksemy. Widzi on szczególnie ścisłe paralele pomiędzy derywatologią

¹⁰ G. S. Zienkow, *K postanowkie woprosow teorii sowriemiennogo russkogo slowoobrazowanija*, *Uczenyje zapiski filologiczeskogo fakultieta*. Kirgizskij Gosudarstwiennyj uniwersitet, wyp. IX, 1963, Frunze, s. 3—47; *K postanowkie problemy suffiksalnój wariantiwnosti*, *Uczenyje zapiski filologiczeskogo fakultieta*. Kirgizskij Gosudarstwiennyj uniwersitet, wyp. X, „Sławianskij sbornik II”, Frunze 1963, s. 38—46; *Sistiemnyje i strukturnyje odnoszenija w jazykie. Materialy po russkomu jazyku*. Kirgizskij Gosudarstwiennyj uniwersitet, Frunze 1964, s. 3—21.

¹¹ G. S. Zienkow, *Woprosy teorii slowoobrazowanija*, Izdatielstwo Kirgizskogo Gosudarstwiennoho uniwersitieta, Frunze 1969, s. 1—160.

¹² Op. cit., s. 22.

¹³ Op. cit., s. 24.

¹⁴ Op. cit., s. 103.

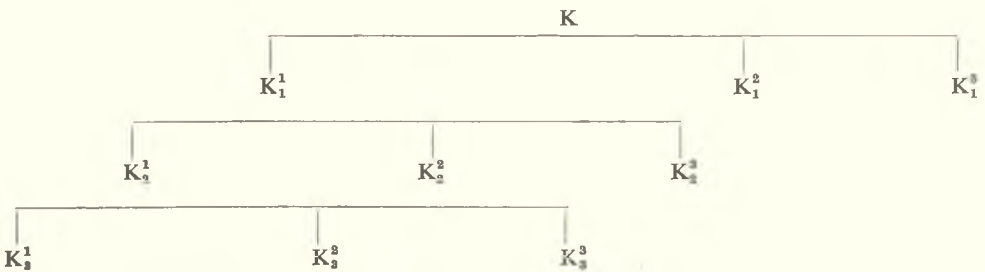
¹⁵ Op. cit., s. 35.

a fonologią¹⁶. Derywatem jako pojęcie związane wyłącznie ze sferą systemu języka pokrywa całe pole semantyczne określonego inwariantu, np. inwariantu o znaczeniu *nomen actionis* lub *nomen agentis*, funkcjonuje więc podobnie jak fonem na poziomie fonologicznym języka¹⁷. Konkretnie sufiksy o identycznej funkcji znaczeniowej uznać można za warianty sufiksemu, byłyby więc odpowiednikami wariantów określonego fonemu przy jego realizacji w ciągu mownym. Jednak tak jak tylko fonem, a nie jego wariant, jest jednostką funkcjonalną, tak samo jednostką funkcjonalną w derywato-logii może być wyłącznie derywatem z jego odmiankami sufiksemem i prefiksemem. Można na przykład uważać, że wszystkie sufiksy agentywne są wariantami jednego sufiksemu, gdyż wszystkie one znajdują się w jednakowej opozycji do wszystkich sufiksów tworzących na przykład nazwy czynności, należących do sufiksemu o tej określonej funkcji derywacyjnej, por.:

скирдовальщик	— скирдование	формировщик	— формировка
выравниватель	— выравнивание	гравёр	— гравировка
макаль	— макание	агитатор	— агитация
резак	— резание	апеллянт	— апелляция
кипятильник	— кипячение	борец	— борьба
		пахарь	— пахота ¹⁸

Określiwszy najmniejszą jednostkę funkcjonalną słowotwórstwa Zienkow podporządkowuje ją hierarchicznie wyższym jednostkom, jakimi są mikro-systemy, których strukturze udziela maximum uwagi, badając opozycje, w jakich pozostają względem siebie poszczególne derywaty, człony jednego mikrosystemu.

Przedstawiając schemat systemu słowotwórczego języka autor stosuje klasyfikację trychotomiczną, przy czym przy formułowaniu wniosków teoretycznych czerpie przykłady jedynie z dziedziny sufiksальной derywacji od-czasownikowej, pomijając zupełnie inne sposoby tworzenia wyrazów.

System słowotwórczy języka rozpada się na szereg podstruktur. Ze względu na sposoby budowania wyrazów (K_1) Zienkow wyróżnia podstrukturę morfologiczną (K_1^1), leksykalno-syntaktyczną (K_2^2) i podstrukturę leksykalno-

¹⁶ Op. cit., s. 63—73.

¹⁷ Op. cit., s. 101—103.

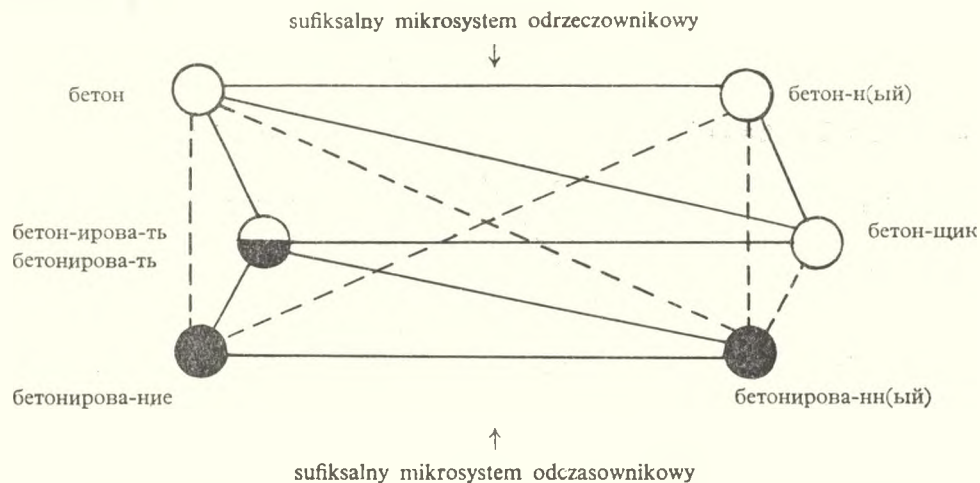
¹⁸ Op. cit., s. 75.

semantyczną (K^2). Podstruktura morfologiczna rozpada się na sufiksalną (K^1), prefiksalną (K^3) i podstrukturę kompozitów (K^4). Z kolei podstruktura sufiksalna składa się z sufiksalnego mikrosystemu odczasownikowego (K_1^1), odrzeczownikowego (K_2^1) i odprzymiotnikowego (K_3^1)¹⁹.

Stosunki paradygmatyczne znajdują swe najpełniejsze odzwierciedlenie w ramach oddzielnych mikrosystemów, które Zienkow definiuje jako minimalny, dalej nie podlegający dzieleniu na danym poziomie językowym, podsystem, charakteryzujący się identycznością opozycji pomiędzy elementami jednorodnymi (fonemami, sufiksami itd.). Wszelki mikrosystem posiada właściwy sobie nabór specyficznych jednostek odpowiedniego poziomu języka zdolnych do występowania w wariantach pozycyjnych²⁰.

W każdym mikrosystemie słotwórczym mieszczą się różne części mowy, ściśle powiązane między sobą różnego rodzaju stosunkami opozycyjnymi natury strukturalnej, a pod względem semantyki we wszystkich derywatach mikrosystemu dominuje znaczenie substancji (w mikrosystemie odrzeczownikowym), czynności (w mikrosystemie odczasownikowym) i cechy (w mikrosystemie odprzymiotnikowym).

Autor jako ilustrację swoich wywodów teoretycznych przytacza schemat dwóch mikrosystemów, odrzeczownikowego i odczasownikowego, ściśle od siebie uzależnionych. Mikrosystemy te tworzą derywaty powstałe od podstawy бетон.

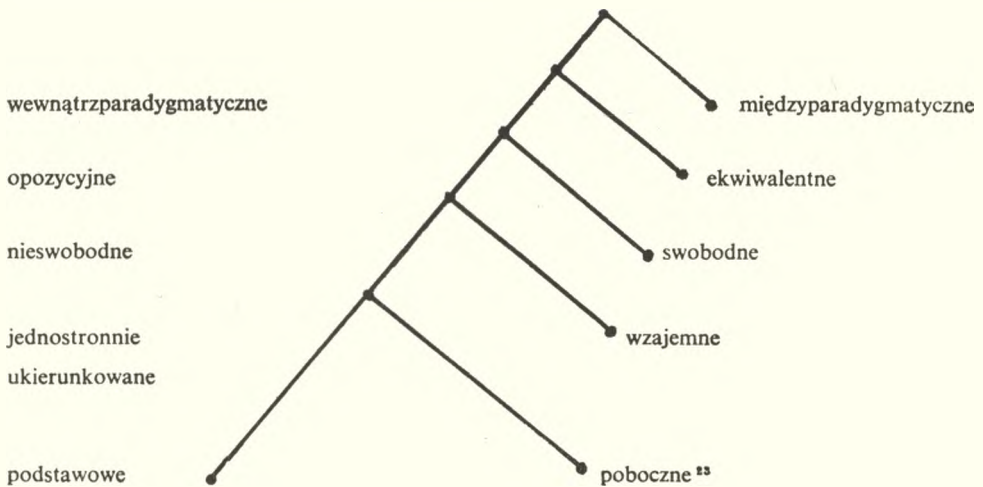
Zienkow bardzo wyraźnie rozgranicza opozycje wewnątrzparadygmatyczne — wewnątrz jednego mikrosystemu (oznaczone w schemacie liniami ciągłymi) — i opozycje międzyparadygmatyczne — pomiędzy różnymi mikrosystemami (w schemacie linie przerywane). Dwa przedstawione mikrosystemy

¹⁹ Op. cit., s. 105.

²⁰ G. S. Zienkow, *Sistiemyje i strukturyje odnoszenija w jazykie. Materialy po russkomu jazyku*. Kirgizskij Gosudarstwennyj uniwersitet, Frunze 1964, s. 6.

łączą się poprzez węzeł strukturalny (○), przy czym podstawowy czasownik dla mikrosystemu werbalnego nie wydziela sufiksu -ирова-. Tylko opozycje wewnątrzparadygmaticzne są opozycjami czysto słowotwórczymi. Mogą one być niezależnymi i zależnymi. Stosunki opozycji niezależnej zachodzą pomiędzy wyrazami bezpośrednio nie związanymi zależnościami derywacyjnymi, tworzą one typ derywacji paralelnej, por. читатель, читальный od читать. Powiązane więc są tylko wspólną podstawą, mają charakter fakultatywny. Pojawienie się jednego z członków opozycji nie determinuje powstania drugiego członu. Stosunki opozycji zależnej zachodzą w wypadku derywacji bezpośredniej, ukierunkowanej jednostronnie lub wzajemnie się motywującej, por. читать → читатель, поразить → поражение, поражение → поражение lub роб-еть ↔ роб-ость²¹.

Zienkow poświęca dużo uwagi analizie związków paradygmaticznych pomiędzy członami mikrosystemu, gdyż, jak twierdzi, tylko poprzez zbadanie całej siatki zależności wewnątrz mikrosystemu jako względnie samodzielnego i „zakończonego” pod względem swej budowy wycinka struktury słowotwórczej języka może być konsekwentnie rozwiązany problem systemowego uporządkowania elementów słowotwórczych²². W badaniach stosunków opozycyjnych opiera się on na Jemsléwowskiej klasyfikacji typów zależności elementów językowych i wydziela następujące rodzaje związków paradygmaticznych w słowotwórstwie:

Celem niniejszego artykułu nie było szczegółowe referowanie założeń, niekiedy kontrowersyjnych, niezawsze udowodnionych, często jednostron-

²¹ G. S. Zienkow, *Woprosy teorii słowoobrazowania*, s. 115—120.

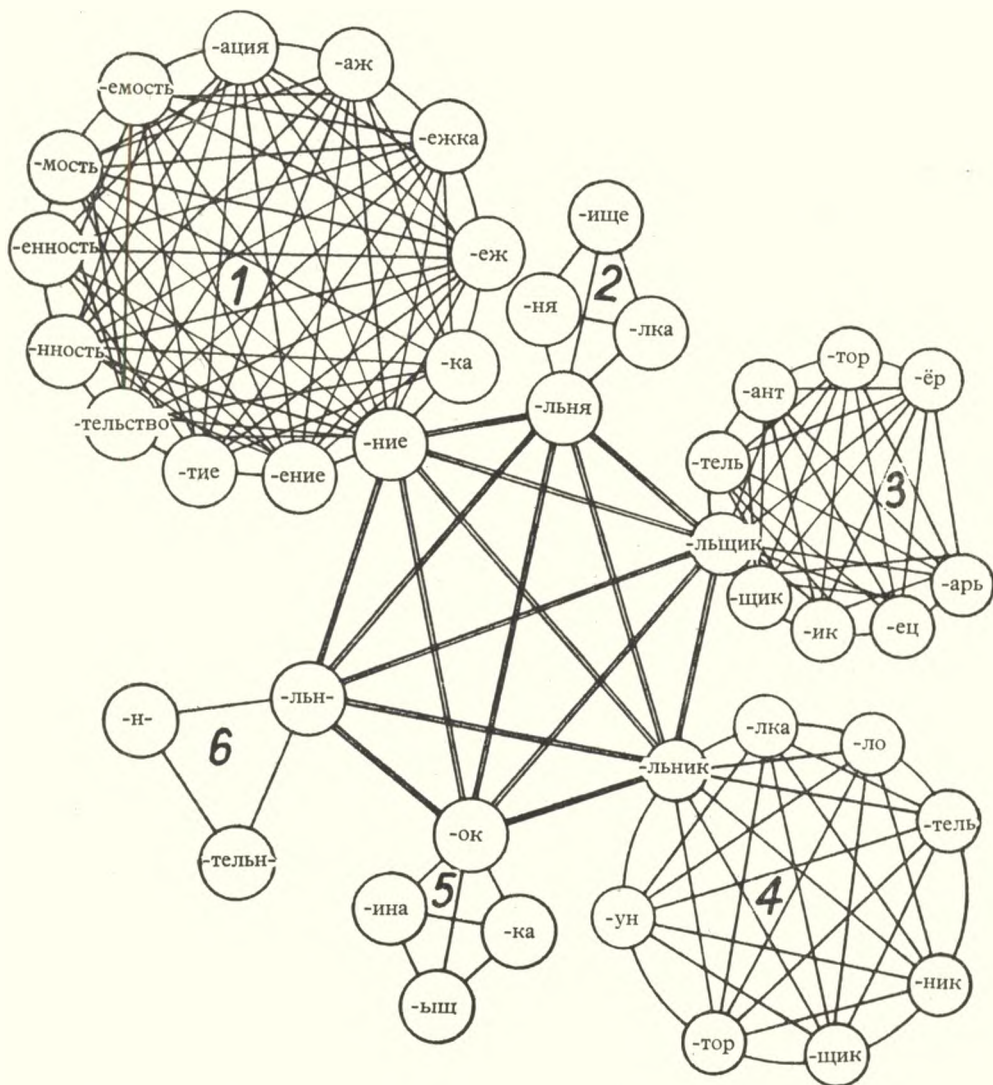
²² Op. cit., s. 121.

²³ Op. cit., s. 112.

ПРИКЛАДНЫЙ ПЛАН ЗБУДОВАНИЯ СИСТЕМЫ ВСПОЛЧАСНЕЙ РОСЫДСКЕЙ
СУФИКСАЦИИ ОДЧАСОВНИКОВОЙ ²⁵

————— вариационный план внутрисуффиксовый
 ══════════ оппозиционный план междусуффиксовый

- 1 — суффиксом (-ние) о значении чынности
- 2 — суффиксом (-льня) о значении места чынности
- 3 — суффиксом (-льщик) о значении деятеля
- 4 — суффиксом (-льник) о значении инструмента чынности
- 5 — суффиксом (-ок) о значении результата чынности
- 6 — суффиксом (-льн) о значении черты часоуниковой

²⁵ G. S. Zienkow, *K postanowkie woprosow teorii sowriemennogo russkogo slowoobrazowanija*. Uczyenje zapiski Kirgizskogo Gosudarstwiennogo uniwersitieta, wyp. IX, Frunze 1963, s. 16.

nych²⁴ G. Zienkova, ale tylko wyłowienie kilku bardziej istotnych problemów, pokazanie próby zbudowania systemu słowotwórstwa, opartego na innych niż dotąd przesłankach teoretycznych, próby związania poprzez analogiczne jednostki funkcjonalne wszystkich elementów języka w jednolity system.

W tym względzie najbardziej godne odnotowania jest wprowadzenie pojęcia derywatemu, który pozwala Zienkowi budować potencjalny schemat struktur derywacyjnych, grupujących się wokół tematu określonej części mowy. Wielka różnorodność form podporządkowana jest tu prostym stosunkom semantycznym, zachodzącym pomiędzy wyrazami pierwotnymi i pochodnymi, motywującymi i motywowanymi.

Taki hipotetyczny rysunek ustosunkowań semantyczno-strukturalnych wyrazów pochodzących od czasownika przedstawił Zienkow jak na schemacie.

Poglądy Zienkova nie cieszące się zbyt dużą popularnością w Związku Radzieckim, zupełnie nie znane w Polsce, wydaje się, zasługują jednak na uwagę ze względu na swoistą interpretację paradygmatyki słowotwórstwa słowiańskiego.

Людвика Иохим-Кушликова

ЗАМЕЧАНИЯ О СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ЯЗЫКА (ПО ПОВОДУ РАБОТ Г. С. ЗЕНКОВА)

В статье на фоне обсуждения парадигматических исследований в области славянского словообразования излагаются взгляды Г. С. Зенкова, высказанные в ряде работ и в книге *Вопросы теории словообразования*, касающиеся словообразовательной функциональной единицы и структуры деривационной системы языка. Зенков в качестве такой единицы предлагает принять дериwатему, единицу, аналогичную фонеме и другим функциональным единицам других уровней языка. Модель словообразовательной системы он строит из больших единиц, которые выделяет по принципу не общности формантов, а общности производящих основ.

По мнению автора, словообразовательная теория Зенкова заслуживает внимания, так как она является интересной попыткой построения деривационной системы, опирающейся на иные теоретические предпосылки, нежели применявшиеся до сих пор, попыткой связать при помощи соответствующих функциональных единиц все уровни языка в единое целое.

²⁴ Nie wiemy, na przykład, jak wyobraża sobie autor podstrukturę leksykalno-syntaktyczną i leksykalno-semantyczną. Książka nie daje odpowiedzi na pytanie, czy wszystkie tezy wysuwane przez autora będą prawdziwe w odniesieniu do denominaliów sufiksalnych lub kompozitów, jak również czy dadzą się zastosować do analizy innych rodzajów derywacji morfologicznej, np. sufiksально-префиксальной.

Ludwika Jochym-Kuszlik

SOME REMARKS ABOUT THE WORD-FORMATION SYSTEM OF THE LANGUAGE
(IN CONNECTION WITH G. ZENKOV'S WORK)

The paper discusses, against the background of so far published studies in the paradigm of the Slavonic languages, G. Zenkov's views expressed in his numerous articles and in his book *The Problems of the Theory of Word-Formation*. These views are concerned with the word-formative functional unit as well as with the system structure of word-formation. Zenkov finds such a word-formative unit in a derivatem, analogical to a phonem and other functional units of the remaining linguistic levels. He constructs the model of the language derivative system out of the larger units, which he defines not by a common formative but by a common word-formation base.

According to the author's opinion, Zenkov's word-formation theory deserves attention because of his interesting attempt to construct a derivative system based upon new theoretical principles, an attempt to connect by similar functional units all the levels of a language and to integrate them.